

Folyóiratszemle

Coleman, D.:

A népszámlálás alkonyja

(The Twilight of the Census) – *Population and Development Review*. 2012. No. 38. pp. 334–351.

A brit demográfus tanulmánya a népszámlálások megtartásának, új módszerekkel történő kiegészítésének vagy helyettesítésének módjait, problémáit, dilemmáit tárgyalja.

Lassan végleg kialszik a fény Európa népszámlálási irodáiban. A hagyományos központi népesedési információforrást, a demográfusok fő iránytűjét, a központi és helyi kormányzatok tervezési munkáinak legfőbb adatforrását egyre több helyen frissebb, alternatív megoldásokkal helyettesítik, ideértve a népességi nyilvántartások alkalmazását is. Ebben a tekintetben Európa a világ demográfiai laboratóriuma, hiszen más kontinenseken még nem terjedtek el a népszámlálást helyettesítő módszerek. A legkevésbé fejlett országokban nagy szükség is van ezekre az adatokra, miközben a fejlettségi skála ellenkező végén más adatforrásokat keresnek. Ez az elektronika, a digitalizálás, a gyors transzferek, az adatok összekapcsolhatóságának eljövételével természetesnek tekinthető. Miért van mégis az, hogy egyes igen fejlett államokban, például a leggazdagabb és legerősebb országban továbbra is népszámlálást tartanak, bár többféle változtatással? A népszámlálás korábbi megközelítéseivel ellentétben újabban az került a fókuszba, hogy mit tehet az állam az emberek érdekében. A

XIX. század végén a lakosság helyzetére vonatkozó kérdések – lakás, egészségi állapot, fogyatékoság – utaltak a népszámlálás növekvő szerepére a szociális reformokban. Az olyan visszatekintő kérdések, mint a született és életben levő gyermekek száma, rávilágíthatnak a csecsemőhalandóság társadalmi és földrajzi egyenlőtlenségeire, a születésszabályozás szükségességére. A fejlett államok kiadásainak jelentős növekedésével párhuzamosan bővültek a népszámlálási kérdőívek, és megjelentek a nemzeti identitás kérdései is.

Az 1970-es évtizedig mindenütt a népszámlálás hagyományos formuláját alkalmazták: kötelező, teljes körű, periodikus, egyidejű, háztartásonkénti összeírással. A kérdések általában tartalmazták a háztartások tagjai közötti kapcsolatot, a kort, a nemzet, a családi állapotot, az iskolázottságot, a foglalkoztatottságot, a bevándorlást, az állampolgárságot és az előző lakóhelyet. Egyes helyeken kérdezték a termékenységtörténetet, az egészségi állapotot, a munkába utazást és a saját gépkocsi meglétét, sőt a faji vagy etnikai származást is, ritkábban a jövedelmet. Kezdetben a kérdőíveket nagyszámú, általában ideiglenes megbízással dolgozó összeíró vitte el kitöltésre minden háztartásnak. Napjainkban a kérdőíveket sok országban postán küldik ki és gyűjtik be, illetve azok online válaszolhatók meg. Utóellenőrzési összeírással és egyéb ellenőrzési eljárásokkal igyekeznek felmérni az adatok pontosságát, illetve az adathiányok mennyiségét. A hiányzó adatok, sőt a hiányzó személyek pótlására egy-

Megjegyzés. A Folyóiratszemlét a KSH Könyvtár (*Lencsés Ákos*) állítja össze.

re bonyolultabb statisztikai eljárásokat alkalmaznak. A legutóbbi időkhöz csakis a népszámlálás tudott a helyi hatóságok igényét is kielégítő, kisterületi népességszámokat produkálni.

Ugyanakkor a gyors népességváltozás mellett élesen kiütözik a népszámlálás feldolgozásának késedelmessége és adatainak gyors avulása. A népszámlálási adatok egy tízévenkénti statisztikai pillanatfelvétel eredményei a rohanó világban. Az eredmények már megjelenésükkor sem a jelent, hanem a közelmúltat tükrözik. Az első feldolgozott adatok a legkorszerűbb módszerek használata mellett sem jelennek meg egy év előtt, a részletesebbekre pedig két vagy több évet kell várni. *Harold Macmillan* brit politikus, későbbi miniszterelnök már 1956-ban szóvá tette, hogy egyes statisztikák a késedelmességük miatt nem hasznosulnak kellőképpen, míg *Leslie Kish*, az amerikai Népszámlálási Hivatal (Census Bureau) egykori vezetője arról beszélt, hogy a tízévenkénti népszámlálás már régóta nem elegendő a helyi adatok iránti igények kielégítésére. Valószínűleg az EU-ban rendszeresen végrehajtott adatgyűjtések (survey on health ageing and retirement in Europe – SHARE (adatfelvétel az egészségről, öregedéssel és a nyugdíjazásról); generations and gender survey – GGS (adatfelvétel a generációkról és a nemekről); European values study – EVS (európai értékrendvizsgálat) stb.) viszonylag alacsony mintanagyságuk ellenére is meggyőzték a politikusokat és tisztségviselőket, hogy a népszámlálásra nincs feltétlenül szükség. Ráadásul egyes társadalmi és politikai fejlemények a népességben is nehezítik a népszámlálások és az állam által végrehajtott más adatgyűjtések elfogadását. Ezt igazolta 2012-ben egy huszonöt fejlett és közepesen fejlett országra kiterjedő közvéleménykutatás is a kormányok iránti bizalomról és az állami adatfelvételek hasznosságáról. Egyes vélekedések szerint a politikusok szívesebben veszik, ha nincsenek adatok, és azt beszélhetnek vagy intézkedhetnek, amit akarnak, a

kormányok pedig időnként azt képzelik, hogy megbízható információk nélkül is tudnak helyes döntéseket hozni. Társadalomtudományi körökben is találkozunk azzal a nézetrel, hogy empirikus adatok helyett inkább elméleti és kvalitatív megközelítéseket kell alkalmazni.

Tény, hogy a társadalmi és gazdasági változások számos országban egyre nehezebbé teszik a hagyományos összeírást, például már a helyes címjegyzék elkészítését, egyes népességcsoportok – a földrajzilag mobilis fiatalok, a bevándorlók és a több lakóhellyel rendelkezők – elérését is. Mások különféle okok miatt szándékosan elkerülik az adatszolgáltatást. A népszámlálás rákérdez hivatalosan már meglévő adatokra. A hagyományos népszámlálás rendkívül drága, főként a nagyszámú számlálóbiztos miatt. A 2010-es ciklusra becsült egy főre jutó átlagos költség az ENSZ EGB országaiban 8,84 dollár, az Egyesült Államokban messze a legmagasabb volt, utána következett a hagyományos összeírást végző többi ország, míg a nyilvántartásokat és más alternatív adatgyűjtéseket alkalmazó államokban (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Hollandia, Norvégia, Szlovénia, Svájc) 1,30 dollárt ért el, vásárlóerő-paritással számolva. Természetesen a nyilvántartások létrehozásának és fenntartásának költségeit ez nem tartalmazza.

A ki- és visszapostázással ugyan jelentős megtakarítás érhető el, viszont kárt szenved a teljeskörűség és az adatok megbízhatósága. Sok országban csak a népesség 90 százalékát, a nehezebben megközelíthető rétegek esetében pedig ennél kevesebbet lehet elérni. A köztes időszakok előreszámításai sokszor nincsenek összhangban a népszámlálás eredményeivel, Németországban és Anglia-Walesben milliós eltérések is voltak, általában a vándorlási becslések pontatlanságai miatt. 0,5 százalékos hibát tartanak elfogadhatónak, de egyes területeken ennél jóval nagyobb az eltérés. Mivel egyes országokban a központi költségvetési támogatások

területi elosztása a népesség számától (is) függ, a népszámlálásokat évekig húzódó pereskedések követik az adatokkal elégedetlen helyi hatóságokkal.

A népszámlálási kérdések sora egyre bővült, de ezzel együtt nőtt a megtagadások száma és a felvétel költsége is. Ezt néhány országban (például az Egyesült Államokban és Kanadában rendszeresen) azzal próbálták ellensúlyozni, hogy a mindenki számára feltett nyolc-tíz alapkérdésen túl a háztartások egy mintájának jóval részletesebb kérdéssort kellett megválaszolnia. Az Egyesült Államok népszámlálását megújító, mintavételes „ameri-can community survey” (amerikai közösségi adatfelvétel) kötelező jellegét azonban a törvényhozás visszavonta, és hasonló politikai szintű támadás érte a kanadai népszámlálás hosszú kérdőívét is. Ez utóbbit egy önkéntes háztartási adatfelvétellel helyettesítették, ami ellen a kanadai főstatistikus lemondásával tiltakozott, az adatszolgáltatás pedig a korábbi 98 százalékról 69-re zuhant. Franciaországban 2005-től kezdték el a „gördülő” népszámlálást, amelynek lényege a tízezernél népesebb településeken évente végrehajtott mintavételes és a kisebb települések 20 százalékos mintáján végzett teljes körű adatgyűjtés kombinációja. Ezzel folyamatosan friss adatokhoz jutnak, időben eloszló költségek és jobban ellenőrizhető adatminőség mellett. Más országok még nem követik ezt az eljárást, de például a britek 2021-re számolnak ezzel a lehetőséggel is.

Az említett eljárások néhány problémára megoldást kínálnak, de másokat vetnek fel vagy érintetlenül hagynak. Az adatok aktuálisabbak, viszont nem vonatkoznak egy időben a népesség egészére, és sok esetben alacsony a válaszadási arány. Nem nyújtanak jobb megoldást a népességszám és -összetétel változását nagyban meghatározó nemzetközi vándorlás számbavételére. Minderre csak a népességnyelvántartások lehetnek alkalmasak, amelyek jelentős kiegészítői vagy lehetséges helyettesi-

tői a hagyományos népszámlálásnak. A nyilvántartások alkalmazásának lehetőségeit alapvetően megváltoztatta az utóbbi harminc év robbanásszerű informatikai fejlődése. A népességi és adminisztratív regiszterek tartalmának karbantartása és összekapcsolása révén a megfelelő adatok szinte azonnal rendelkezésre állhatnak és közzétehetők. A nagyobb nyugat-európai országok közül csak Franciaország és az Egyesült Királyság nem használ nyilvántartási adatokat a népszámlálásnál. 1967 végére mintegy hatvanöt országban léteztek ilyen nyilvántartások, de népszámlálási felhasználásukra ekkor még nem került sor. A modern világ csaknem minden országában vannak hivatalos vagy szolgáltatási nyilvántartások, amelyek a lakosság különféle jogosultságaival és kötelezettségeivel kapcsolatosak, az egészség- és oktatásügytől az engedélyeken és a bünyügyi nyilvántartásokon át a pénzügyi szolgáltatási szektorig. A lutheránus skandináv országok járnak élen ezen a területen, ahol a lakosság már régóta megszokhatta és el is fogadta a nyilvántartási rendszereket, ezek alkalmazását a népszámlálás kiváltására. Hollandiában az utolsó hagyományos népszámlálást 1971-ben tartották, azóta regiszteralapú „virtuális népszámlálást” hajtanak végre mintavételes felvétellel kiegészítve. Ausztria és Szlovénia 2010–2011-ben vezette be a regiszteralapú népszámlálást, és tizenegy további európai ország alkalmazott vegyes adatgyűjtési rendszert. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság negyven országa közül huszonegy viszont továbbra is megmaradt a hagyományos összeírásnál.

A nyilvántartásokra épülő censusok adat-tartalma sem tökéletes, kialakításuk pedig nem kevés politikai, társadalmi és technikai problémát vet fel. Hagyományos adatfelvétel esetében a szervezők határozzák meg a szükséges információkat és a megfelelő kérdéseket. A regisztereken alapuló népszámlálásnál az adminisztratív források jellegén múlik, hogy mi-

lyen adatokat lehet produkálni. A népszámlálás kiváltásához szükséges nyilvántartások rendszerének kialakításához sok év kell. A létrehozás magas költségekkel jár, bár a működés során idővel jelentős megtakarítás érhető el. Ugyanakkor a nyilvántartások tartalmát nehéz módosítani, többféle információ különféle okok miatt nem is kerülhet be (például ha az elvándorlók elmulasztják a kijelentkezést).

A népszámlálást védelmező egyes észak-amerikai statisztikusok azzal érvelnek, hogy a census fontos ösztönző „szertartás”, a modern demokráciában az állampolgári részvétel fontos eleme. Európában nemigen találunk ilyen lelkes megnyilatkozásokat, a lakosság viszont többnyire megbízik a népszámlálási adatok biztonságában. A nyilvántartásba vétel másféle körülményeket jelent állandóságával. Követi az egyént időben és térben, figyelemmel kísérve élete főbb eseményeit. Fejlettebb állapotában a személyi azonosítószám összekapcsolódik az adóügyi és egészségügyi rekordokkal. A demokratikus országokban rendkívüli intézkedések szükségesek, hogy a törvény által felhatalmazott intézményektől ne szivároghassanak ki az információk. Európában mostanában nem ismerünk ilyen eseteket, de Izraelben hat embert tartóztattak le a népesség-nyilvántartás teljes adatállományának ellopása és áruba bocsátása miatt, és árnyékot vet az ilyen rendszerekre a vallási és származási adatok tragikus következményekkel járó felhasználása a zsidókkal és más csoportokkal szemben az 1930-as évek Németországában.

Ha majd egyszer az angolszász országokban (Egyesült Királyság, Egyesült Államok, Írország, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) is kialakul a népesség-nyilvántartás rendszere, fel fog merülni az etnikai, származási, nyelvi és vallási identitás meghatározásának problémája. Ezeket ugyanis a népszámlálásokban részletes kérdéssor tudakolja a felsorolt országok mindegyikében, meghatározott célokkal. Kelet-

Európa országaiban az ilyen kérdések elsősorban a hosszú ideje ott élő kisebbségek azonosítására vonatkoznak. Nyugat-Európa más országaiban ilyen kérdéseket nem tesznek fel, a nyilvántartásokból azonban a születési hely, az állampolgárság és a szülők állampolgársága alapján beazonosítható a „külföldi származás”. Az etnikai és vallási identitás rögzítése a regiszterekben állandó bélyeggel látná el a személyt, ami nehezen képzelhető el egy demokratikus társadalomban.

Hova vezet mindez? Az európai kontinensen a nyilvántartások alkalmazásának terjedése a népszámlálások kiegészítésére vagy helyettesítésére valószínűleg megállíthatatlan folyamat. A jelenlegi elképzelések többnyire a nyilvántartási adatok mintavételes felvétellel történő kiegészítése irányába mutatnak. Még nem tudhatjuk, hogy ez csak egy közbelső állomást jelent-e a teljesen regiszterekre épülő népszámlálás felé vezető úton.

Rózsa Gábor,

a KSH ny. főosztályvezető-helyettese
E-mail: gaborrozsza47@hotmail.com

Weinberg, D. H.:

A 2010. évi amerikai népszámlálás végrehajtásának néhány tanulsága

(Management Challenges of the 2010 U.S. Census.) – *Journal of Official Statistics*. 2012. 28. évf. 2. sz. 199–220. old.

Az 1790 óta tízévenként folyamatosan végrehajtott egyesült államokbeli népszámlálás a leghosszabb időszakra visszatekintő census a világon. A legutóbbi 2010. évi lakossági összeírás óriási vállalkozás volt a tervezéstől az irányításon át a kutatási igények meghatározásáig, a szoftverfejlesztésektől a hardverszolgáltatások megszervezéséig, a próbanépszámlálások lebo-